

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

ROSJA

Wczoraj, dziś i jutro

Polityka – Kultura – Gospodarka – Religia

Pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza

Tom 21

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

pod redakcją Anny Jach

Kraków

Copyright by individual authors, 2017

Recenzent
prof. dr hab. Andrzej Czajowski

Redakcja
Joanna Hańczkiewicz

Projekt okładki
Dorota Furas

ISBN 978-83-7638-902-8

DOI: <https://doi.org/10.12797/9788376389028>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Pamięci Profesora Andrzeja Chodubskiego poświęcam

Anna Jach

Kraków 2017

Spis treści

Rozdział 1

Anna Jach

Proces „implementacji strategii” rewolucji – koncepcje, metody, doświadczenia	9
--	---

Rozdział 2

Karolina Maćko

Proletariaccy jakobini – rewolucja francuska i przewrót październikowy w perspektywie porównawczej. Ideały Wielkiej Rewolucji 100 lat później	31
---	----

Rozdział 3

Sebastian Torlop

Geopolityczne znaczenie Syberii w perspektywie globalnego ocieplenia	45
---	----

Rozdział 4

Witalii Kariev

Autonomiczno-federacyjne koncepcje Wołodymyra Wynnyczenki w kontekście polityki jego rządu wobec Rządu Tymczasowego	59
---	----

Rozdział 5

Dymitr Romanowski

Historia, polityka a zbawienie	71
--------------------------------------	----

Rozdział 6

Aleksandr Sungurow

Rosyjskie i radzieckie tradycje udziału przedstawicieli środowiska akademickiego w polityce: Władimir Wiernadski, Andriej Sacharow i inni	81
---	----

Rozdział 7

Kinga Osierda

- Współczesne *Беспризорные дети* – przedstawienie
 problemu samotności wśród rosyjskich dzieci 91

Rozdział 8

Katarzyna Duda

- Niewolnicy wolności (Swietłana Aleksijewicz, *Czasy
 secondhand. Koniec czerwonego człowieka*) 101

Rozdział 9

Elżbieta Żak

- Karnawał rewolucji (Olga Sławnikowa, 2017) 113

Rozdział 10

Michał Kuryłowicz

- Rewolucja oraz dzieje ZSRR w perspektywie rosyjskiej
 edukacji historycznej 125

Rozdział 11

Roman Sawienkow

- Rewolucja z 1917 roku w procesach politycznych
 współczesnej Rosji 137

Rozdział 12

Irina Orłowa

- Tworzenie mechanizmów samoregulacji i kształtowanie
 systemu demokracji we współczesnej Rosji 145

Rozdział 13

Anna Jach

- Pieriestrojka* – reformowanie spuścizny rewolucji 157

Rozdział 14

Rafał Lisiakiewicz

- Model gospodarczy Rosji Putina a spuścizna
 potransformacyjna. 189

Rozdział 15

Anna Jach

- „Implementacje strategii” zmiany. Próba bilansu 205

Bibliografia 217

Noty o autorach 231

RAFAŁ LISIAKIEWICZ <https://orcid.org/0000-0001-8649-6518>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Rozdział 14

Model gospodarczy Rosji Putina a spuścizna potransformacyjna

Wstęp

Obecny model gospodarczy Rosji cechuje się wyraźnymi tendencjami etatystycznymi. Autor publikacji stawia tezę, że wynika to w dużej mierze z historycznych uwarunkowań, przede wszystkim spuścizny Rosji komunistycznej, a także doświadczeń transformacyjnych i rządów Borysa Jelcyna. Podobnie wypowiadał się Neil Robinson, który twierdził, że system polityczno-gospodarczy Rosji początku XXI wieku był warunkowany pozostałościami ZSRR. Wprawdzie w związku z krachem ustroju komunistycznego aktorzy gospodarczy wyzwolili się z nieracjonalnego i niewydolnego systemu, jednak mimo odbudowania instytucji państwa w latach 90. dysfunkcyjne zjawiska w gospodarce Rosji pozostały, czego przykładem była korupcja i tzw. oligarchia. Putin zmienił relacje państwo–biznes (prywatny i państwowe monopole), przywracając administracyjną kontrolę nad gospodarką. Nie doprowadził jednak do rzeczywistej modernizacji państwa. Pozostały mechanizmy upolitycznienia, skorumpowania i przewagi politycznej logiki nad racjonalnością gospodarczą (Robinson, 2012a, s. 193–194).

Artykuł analizuje tytułowe zagadnienie w kontekście uwarunkowań społecznych, historycznych, doświadczeń transformacji gospodarczej w Rosji i jej miejsca w systemie międzynarodowym.

Uwarunkowania społeczne i polityczne polityki gospodarczej Federacji Rosyjskiej

Interesujące spojrzenie na temat wzajemnych relacji władza – rosyjskie społeczeństwo, roli polityki ekonomicznej i zadań władzy w Rosji dał Daniel Treisman. Jego zdaniem kondycja ekonomiczna kształtuje opinię publiczną, co z kolei determinuje mechanizmy, według których pracują formalne instytucje, jak również określa kwestie implementacji idei liderów politycznych. Kontrola społeczna instytucji publicznych powstała spontanicznie w okresie niepopularnych działań przywódców i przyczyniła się do spadku ich popularności. Instytucje kontrolne praktycznie przestały działać, gdy społeczeństwo odzyskało zaufanie do szefa państwa. Treisman postawił pięć tez co do relacji polityki ekonomicznej i społeczeństwa rosyjskiego:

1. Upadek państwa po 1990 r. i szybka odbudowa po 1998 roku były spowodowane czynnikami, nad którymi prezydent generalnie nie miał kontroli.
2. Kryzys ekonomiczny wpływał na zmiany opinii publicznej, najpierw zniszczył Jelcyna, a potem pomógł Putinowi utrzymać wysokie poparcie.
3. Niechęć prezydenta do działań i implementacji polityk wynika z obawy o wahania popularności.
4. Zmiany w rosyjskich instytucjach formalnych tylko w niewielkim stopniu tłumaczą zmieniającą się prezydencką możliwość wprowadzania zmian i wcielania ich w życie.
5. Różne idee i cele Gorbaczowa, Jelcyna i Putina pomogły w określaniu rosyjskiej drogi, ale głównie w momencie, gdy aktualny lider był popularny. Idee niepopularnego lidera były generalnie ignorowane (Treisman, 2010, s. 39-40).

Spostrzeżenia Treismana także w przypadku wyboru polityki ekonomicznej przez Putina w dużej mierze są zasadne i świadczą o tym,

że przywódca ten musiał działać w wąskich ramach, jakie wyznaczały mu szeroko rozumiane uwarunkowania historyczne mentalności społeczeństwa rosyjskiego oraz oczywiście interesy różnych grup wpływów w Rosji. Tezy Treismana znajdują odzwierciedlenie w korelacji wykresów percepcji kondycji gospodarczej Rosji i poparcia dla przywódców (Treisman, 2010, s. 45).

Podobną opinię wyraził Neil Robinson, pisząc, że w Rosji post-sowieckiej gospodarka była kluczowa dla rozwoju systemu politycznego. Prowadziło to do walki o model polityki gospodarczej i kontrolę nad własnością w Rosji w latach 90. (Robinson, 2012a, s. 191). Zdaniem Włodzimierza Marciniaka Jelcyn wybrał liberalny model reform autorstwa Jegora Gajdara, gdyż miało to wzmocnić jego władzę i ograniczyć możliwości odbudowania wpływów przeciwników politycznych związanych z danymi strukturami ZSRR. Przeważała zatem logika zysków politycznych, co udowodniło późniejsze zdystansowanie się Jelcyna wobec Gajdara (Marciniak, 2004, s. 213). Niemniej na przełomie lat 80. i 90. nawet władze ZSRR zdawały sobie sprawę, że sytuacja gospodarcza kraju jest tak zła, że bez pewnych form liberalizacji nie będzie można sobie poradzić z narastającym kryzysem (Gajdar, 2016, s. 464).

Reformy Gajdara dały przewagę elitom biznesowym, choć nie była ona tak znaczna, jak się powszechnie sądzi. Wraz z nastaniem nowego milenium proporcje te zostały odwrócone – to sfera polityki przejęła kontrolę nad zasobami w państwie, także prywatnymi (Robinson, 2012b, s. 1). Rosyjski kapitalizm jest wyraźnie upolityczniony, w jego ramach obserwujemy dwie tendencje: dobrą – dążenie do zapewnienia rozwoju gospodarczego i złą – „pasożytniczy” kapitalizm polityczny (Robinson, 2012a, s. 191). Zauważa się ponadto, że problemy skuteczności reform gospodarczych w Rosji lat 90. związane były w dużej mierze ze słabością instytucji państwowych (Berglöf et al., 2003, s. 44).

Tezy Treismana tłumaczą przyczyny odejścia za Jelcyna od reform prodemokratycznych i prorynkowych oraz od bliskiej współpracy z Zachodem za sprawą wzrastającego oporu społecznego wobec reform, czego efektem był sukces wyborczy partii Władimira Żyrinowskiego w 1993 roku¹. Ponadto po dziś dzień istnieje wśród społeczeństwa

¹ Partia Żyrinowskiego wyprzedziła reformatorską partię Wybór Rosji Jegora Gajdara i Komunistyczną Partię Rosji Giennadija Ziuganowa, jednak po podliczeniu gło-

rosyjskiego głębokie przeświadczenie o niesprawiedliwości rosyjskiej prywatyzacji. Anatolij Czubajs zjawisko to określił w następujących słowach: „Zniszczyliśmy ludzką ideę sprawiedliwości poprzez prywatyzację voucherową” (Aven, Kokh, 2015, s. 64). Sceptycyzm Rosjan wobec demokratycznych reform wynikał z ich przywiązania do tradycyjnego dla tego kraju podziału ról władza–społeczeństwo.

Procesy historycznego rozwoju idei władzy oraz jej roli w państwie i społeczeństwie bardzo wyraźnie wpływają na współczesne postrzeganie tych kategorii, mają także przemożny wpływ na rozumienie zadań władzy i państwa w gospodarce. W okresie rządów Jelcyna mieliśmy do czynienia z daleko posuniętym rozchwianiem struktur decyzyjnych państwa spowodowanym przez walkę prezydenta z innymi instytucjami władzy publicznej (rząd, parlament) i daleko idącą autonomią władz regionalnych, do której przyczynił się także Jelcyn. Wszystko to spowodowało nadmierny rozrost biurokracji i korupcji (Berglöf et al., 2003, s. 51-52). Rosjanie na podstawie doświadczeń lat 90. wysuwają tezy o konieczności zbudowania państwowego systemu regulowania gospodarki i sfery socjalnej. Podkreśla się, że chodzi nie o powrót do systemu planowania polityki i gospodarki, lecz o to, jak stworzyć skuteczną koordynację państwową procesów gospodarczych i społecznych w kraju, określać optymalne parametry i cele rozwoju społecznego, stworzyć warunki i mechanizmy ich realizacji, a przy tym zachować równowagę różnych grup interesów. To w oczywisty sposób wykracza poza formuły, które – zwłaszcza na Zachodzie – dążą do zmniejszania roli państwa w gospodarce. Niemniej w Rosji nie wykluczano dojścia z czasem do wzoru zachodniego. Podkreślano jednak, iż aktualnie sytuacja wymaga większego wpływu państwa na procesy gospodarcze i społeczne. Deklaratywnie w Rosji twierdzono, że chodzi o określenie zakresu i mechanizmów regulacji państwowych w myśl zasady: „Państwo tam i tylko tyle, ile to jest konieczne; wolność tam i tak długo, jak to konieczne” (Путин, 1999). Model rządzenia Putina daleko odbiegał od wypracowanego przez Jelcyna. Putin w odróżnieniu od pierwszego prezydenta Federacji Rosyjskiej (FR) od samego początku dążył do skupienia władzy w rę-

sów i dodaniu liczby otrzymanych miejsc z okręgów jednomandatowych okazało się, że Wybór Rosji zrównał się z partią Żyrinowskiego w liczbie deputowanych. Obie partie zdobyły po 64 mandaty (*Какими были итоги...*, 2007).

kach egzekutywy i kooperacji w kwestiach wypracowywania rozwiązań ustawodawczych pomiędzy administracją prezydencką a Dumą (Berglöf et al., 2003, s. 56). Bezwzględnie jednak widać, zwłaszcza po ponownym objęciu przez niego urzędu prezydenta w 2012 roku, że w kwestiach gospodarczych przeważa pogląd o dużej roli państwa w tym obszarze.

Ruslan Grinberg, dyrektor Instytutu Ekonomii Rosyjskiej Akademii Nauk, zwrócił uwagę na ścieranie się w Rosji w kręgach eksperckich oraz we władzach dwóch szkół myślenia ekonomicznego: zwolenników liberalizmu i dalszej prywatyzacji oraz chcących większego zaangażowania państwa w gospodarkę. Co więcej, Grinberg podkreślił, że prawdopodobnie te dwie szkoły konkurują nawet w głowie prezydenta Federacji Rosyjskiej (*Prof. Grinberg...*, 2014).

Klasycznie także dla systemów autorytarnych funkcję legitymizacyjną dla władzy Putinowskiej Rosji zaczęła pełnić gospodarka, zreformowana i odnosząca sukcesy zwłaszcza w dwóch pierwszych kadencjach prezydenta (Åslund, Kuchins, 2009, s. 25). Szczególnie pierwsze lata rządów Putina to realizowanie często podkreślanych deklaracji, że jego zadaniem jest doprowadzenie obywateli do dobrobytu (Чадаев, 2006, s. 95). Anders Åslund postawił tezę, że rozwój gospodarczy Rosji od początku rządów Putina okupiony był odejściem od demokracji i nasileniem tendencji autorytarnych. Wzmacnianie się gospodarcze Rosji Putina postępowało równolegle do rozwoju autorytaryzmu w tym kraju (Åslund, 2007, s. 281). Związane było to ze słabością struktur demokratycznych państwa, uzależnieniem od renty surowcowej. Zależność Rosji od surowców osłabiła demokrację poprzez korupcję związaną z ich wydobyciem, a wszystko to wzmocniło tendencje etatystyczne (Fish, 2005, s. 281). Ekonomiści zwracają także uwagę na niemożność funkcjonowania w długim okresie efektywnej gospodarki rynkowej w systemie niedemokratycznym (Piątek, 2011, s. 62).

Doświadczenia historyczne a model gospodarczy Rosji

Roman Bäcker zwrócił uwagę na odmiennność rosyjskiej myśli politycznej w odniesieniu do podstawowych dla europejskiej (zachodniej) myśli politycznej kwestii, takich jak problematyka praw człowieka

i obywatela (Bäcker, 2007, s. 289-291). Joachim Diec, analizując dorobek rosyjskiej myśli politycznej, wskazał na stałe antyzachodnie elementy pojawiające się w szeregu prac rosyjskich myślicieli i ideologów. U tak wybitnych i wpływowych przedstawicieli tego kręgu jak Igor Szafarewicz czy Nikołaj Danilewski Rosja postrzegana była jako przewodniczka i obrończyni słowiańszczyzny przed wpływami zupełnie jej obcej kultury germano-romańskiej (Diec, 2013, s. 289). Richard Pipes za główną cechę rosyjskiej myśli politycznej na przestrzeni wieków uznał konserwatyzm (Pipes, 2009, s. XII, 1). W ujęciu Dieca konserwatywny nacjonalizm rosyjski motywowany był przekonaniem, że demoliberalny styl polityki nie jest zakorzeniony w rosyjskiej tradycji, co sprawiało, że tradycjonalistyczny nacjonalizm był wyraźnie negatywnie nastawiony do zachodniej demokracji, aksjologicznego i gospodarczego liberalizmu (Diec, 2013, s. 199).

Aleksander Lipatow pisał z kolei o fundamentalnych wielowiekowych różnicach w rozwoju państwowości rosyjskiej w porównaniu do państw zachodnich; różnice te zadecydowały o zupełnie innym modelu systemu politycznego Rosji. Lipatow odwoływał się do położenia Rosji na peryferiach Europy i związanego z nim oddzielenia od europejskich wpływów cywilizacyjnych. Przykładem takiej izolacji był okres panowania Mongołów, które to zadecydowało o innym niż w chrześcijańskiej Europie charakterze więzi lennika z suwerenem, funkcjonowaniu zupełnie innej kultury politycznej. Egzystencja polityczna Rusi w przestrzeni państwowej Ordy zmieszała ruską elitę i wpłynęła na jej kulturę (łącznie ze sferą kultury politycznej), ograniczając znacząco rozwój jej własnej tradycji prawno-ustrojowej i etycznej (Lipatow, 2003, s. 34). Mongołowie wywarli także przemożny wpływ na państwowość rosyjską, filozofię sprawowania władzy. Na podstawie tych doświadczeń Rosjanie, aby przetrwać trudne okresy historyczne, wytworzyli wysoce scentralizowany system polityczny w formie autokratycznej władzy. Dla mobilizacji ekonomicznej przekształcono cały system społeczny, aby był skutecznym narzędziem władzy. Żeby obronić się przed bardziej zaawansowanymi rywalami i prowadzić ekspansję na zewnątrz, kultywowano patriotyzm, militarystykę i mesjanizm (Klychevsky, 1997, s. 18).

Wszystko to ma niezmiernie istotny wpływ na wybory rosyjskiego modelu gospodarczego. Jak pisał prof. Marian Broda, Rosja tworzyła

swoje imperium zawsze na ubogiej bazie ekonomicznej; stawiała na ekspansję, a nie porządkowanie spraw wewnętrznych (Broda, 2015, s. 20). Dążenia do bycia mocarstwem żyją w świadomości zbiorowej milionów Rosjan (Broda, 2015, s. 26), zatem nie dysponując potęgą ekonomiczną, władza musiała podporządkowywać wszelkie dostępne zasoby realizacji celów mocarstwowych. Logicznymi tego następstwami są centralizacja władzy, podporządkowanie jej zasobów gospodarczych, a w XXI wieku – etatystyczny model gospodarczy.

Jakub Potulski, cytując Ellen Carnaghan, stwierdził, że odrzucenie przez Rosję modelu demokracji (dosłownie: poliarchii) zachodniej nie jest wynikiem „predyspozycji kulturowych”, autorytarnych tradycji, zakorzenionego w mentalności narodowej przyzwyczajenia do rządów „silnej ręki”, ale wynika raczej z faktu życia w sytuacji, w której hasła liberalizacji i demokratyzacji, zamiast przynieść poprawę warunków życia, doprowadziły do zapaści ekonomicznej, chaosu politycznego i społecznego oraz oligarchizacji życia polityczno-gospodarczego (Carnaghan, 2001, s. 165). Podczas gdy inne państwa w latach 90. otwierały się na procesy globalizacyjne lub przechodziły transformację systemową, Rosja walczyła o obronę swego stanu posiadania. Wobec wielowiekowych nawyków gospodarowania i sprawowania władzy było to trudne (Bieleń, 2013, s. 12). Rozczarowane efektami reform Jelcyna, społeczeństwo i elity rosyjskie wybrały stare, autorytarne wzorce.

Putin swoją filozofię sprawowania rządów wyraził w programowym artykule *Rosja na przełomie tysiącleci* z grudnia 1999 roku; jego zdaniem „silne państwo dla Rosjan nie jest anomalią (...)”, z którą należałoby walczyć. Wręcz przeciwnie, silne państwo to gwarant porządku, inicjator i główna siła sprawcza wszelkich zmian. W Rosji, według Putina, nie ma tradycji liberalnych, jak np. w USA czy Wielkiej Brytanii. Putin uzasadniał także, że z uwagi na obecny etap rozwoju państwa i słabość władzy nie można liczyć na wzrost gospodarczy i socjalny. Zatem „klucz do odrodzenia i rozwoju Rosji znajduje się w państwowo-politycznej sferze. Rosja potrzebuje silnej władzy państwowej i powinna ją mieć”. Zaznaczył jednak, że nie chodzi tutaj o tworzenie państwa totalitarnego, lecz silne i skuteczne państwo prawa, wyrastające na zasadach demokratycznych (Путин, 1999). W rzeczywistości, aby wzmocnić państwo, Putin posługiwał się niedemokratycznymi technikami. Oskarżany był

m.in. o nadużycia wyborcze, rozpętanie wojny w Czeczenii i ograniczanie wolności obywatelskich².

Uwarunkowania i doświadczenia rosyjskiej transformacji systemowej

Jak pisał Anders Åslund, w Europie Środkowo-Wschodniej na początku lat 90. dyskusji na temat wyboru kierunku zmian i gospodarki rynkowej w stylu zachodnim nie było. Spory ogniskowały się jedynie wokół tempa dochodzenia do kapitalizmu (Åslund, 2012, s. 46). Za wspierające te radykalne reformy rynkowe Åslund uznał trzy grupy. Po pierwsze, czołowych zachodnich – głównie amerykańskich – makroekonomistów głównego nurtu: Jeffreya Sachsa, Stanleya Fischera, Lawrence’a Summersa, Davida Liptona. Po drugie, ekonomistów na Wschodzie w rodzaju Leszka Balcerowicza. Po trzecie zaś – międzynarodowe instytucje finansowe, zwłaszcza Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) oraz Bank Światowy, a także rządy głównych państw zachodnich, przede wszystkim ich ministerstwa finansów i banki centralne (Åslund, 2012, s. 47).

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej w zróżnicowanym i na ogół dość ograniczonym stopniu podporządkowywano się koncepcjom przedstawianym przez ekspertów międzynarodowych organizacji, takich jak: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Wspólnoty Europejskie, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) czy później Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (EBOiR). Brak zaufania wynikał z ograniczonej wiedzy na temat ewolucji stosunków międzynarodowych, możliwości sterowania pewnymi procesami, tworzenia modeli, które ułatwiają ujarzmienie pewnych zachowań pojawiających się w okresach kosztów społecznych, wyrzeczeń i obciążeń ekonomicznych. Wystarczy skonstatować, że ci sami eksperci wymienionych organizacji międzynarodowych doradzali we wszystkich państwach po-

² Tego typu oskarżenia formułuje szereg autorów, m.in. dziennikarze rosyjskiej „Новая Газета”, Aleksandr Litwinienko i Jurij Felsztyński (np. w publikacji *Wysadzić Rosję*) czy Andrzej Nowak i Marcel van Herpen.

socjalistycznych. Można zakładać, że ich porady były podobne, jednak tylko w nielicznych gospodarkach proces ten przyniósł liczący się wzrost stopy życiowej i głębokie zmiany (Żukrowska, 2010, s. 791).

Problem wyboru kierunków, a także percepcja rosyjskiej transformacji gospodarczej związane są z poziomem świadomości ekonomicznej rosyjskich elit. Tymczasem można zaryzykować tezę, że nie były one przygotowane na głębokie zmiany gospodarcze. Co więcej, Rosja poza tym, że od wieków rozwijała się inaczej niż Zachód, przez siedem dekad była poddawana ideologii wrogiej kapitalizmowi i regułom wolnorynkowym (Gustafson, 1999, s. 217). W kraju tym nie doszło do wymiany elit po okresie komunizmu. Giennadij Aszin twierdził, że w przypadku Rosji można mówić o transformacji elity, ale nie jej zmianie (Ашин, 2010, s. 452-461). Podobnie wypowiedział się Marek Żyromski, zdaniem którego w porównaniu z czasami komunistycznymi w Rosji mamy do czynienia bardziej z kontynuacją niż z cyrkulacją w tworzeniu elit. Według badacza w Rosji 40% elity w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku stanowili decydenci z 1988 roku, dla porównania w Polsce było to 20% (Żyromski, 2010, s. 380).

Podobne zjawiska obserwujemy, jeśli idzie o zaplecze kadrowe Władimira Putina, oparte przede wszystkim na ludziach związanych ze służbami specjalnymi (*siłowiki*) i petersburskich elitach (Ćwiek-Karpowicz, 2011, s. 146-148). To, jakimi współpracownikami otaczał się Putin, sprawiało, iż na politykę państwa duży wpływ miał charakterystyczny sposób postrzegania rzeczywistości politycznej, gospodarczej i społecznej tych kręgów, które generalnie nie były zwolennikami reguł demokratycznych w życiu politycznym kraju. Tezy rosyjskiej badaczki Olgi Krysztanowskiej mówiące, że w rosyjskiej elicie władzy mieliśmy do czynienia z przewagą osób wywodzących się z sektorów siłowych, tzw. *siłowików* (Крыштановская, 2002, s. 176), zostały w późniejszych opracowaniach podważone – wskazano, że ludzie z wykształceniem ekonomicznym i prawniczym (25%) stanowili przewagę wobec wojskowych (9%). Podkreślono również, że jeśli idzie o doświadczenie zawodowe, przeważały osoby z ugruntowanym doświadczeniem w sektorze prywatnym (17%), a nie w resortach siłowych (11%) (Ćwiek-Karpowicz, 2009, s. 152). Niemniej jednak utrzymano tezę o zmilitaryzowanym i niedemokratycznym charakterze elit związanych z władzą w Rosji. W polityce kadrowej

Putina dostrzegano próbę stworzenia sieci powiązań i równowagi pomiędzy *siłowikami*, prawnikami, liberalnymi technokratami, umiarkowanymi i politycznymi pragmatykami. Putin wykorzystywał konflikty między tymi grupami, aby zapobiec monopolizacji władzy przez jeden klan. Poprzez kolegów i powiązania ze służbami specjalnymi Putin zabezpieczał swoje wpływy i starał się kontrolować także sektor gospodarczy, z energetyką na czele (Shevtsova, 2008, s. 36).

Mechanizmy nieefektywności gospodarczej w FR zostały odziedziczone po ZSRR (Guriev, Tsyvinski, 2010, s. 32). Tkwią one bardzo głęboko w rosyjskim społeczeństwie i są odzwierciedlone w kulturze administracyjnej tego państwa. Innymi słowy, rosyjska administracja państwowa jest przyzwyczajona do tradycyjnego sowieckiego modelu gospodarowania i zarządzania, przejawiającego się w centralnym sterowaniu gospodarką i biurokracji (Ledeneva, 2013, s. 27). Stąd podatność Rosji na prowadzenie etatystycznej polityki ekonomicznej. Neil Robinson podkreślał, że problemy rosyjskiej transformacji systemowej wynikały z antyreformatorskiego (czy raczej – postkomunistycznego) nastawienia społeczeństwa i takichże struktur administracyjnych i reguł nimi rządzących (Robinson, 2012c, s. 23). Autor dodawał, że dysfunkcje rosyjskiej transformacji gospodarczej wynikały także z małej internacjonalizacji gospodarki w postsowieckiej Rosji i braku większych inwestycji zagranicznych, które mogłyby zmienić reguły rządzące przedsiębiorstwami rosyjskimi, nauczyć je międzynarodowej konkurencji oraz przekazać nowoczesne modele zarządzania (Robinson, 2012c, s. 24-25).

Problemy rosyjskiej gospodarki i wybór jej etatystycznego modelu są związane z niedokończonymi procesami transformacji (Åslund, 2012, s. 40). Skutkiem tego był krach systemu oligarchicznego wobec kryzysu gospodarczego z 1998 roku. Zatrzymało to liberalizację w państwie, przyczyniło się w okresie rządów Putina do renacjonalizacji i budowy autorytaryzmu (Åslund, 2012, s. 340). Ponadto rosyjskie elity i społeczeństwo były wyraźnie zawiedzione efektami rozpadu ZSRR, niedostatecznymi sukcesami transformacji i postawami rządów zachodnich, które ich zdaniem wykorzystywały kryzys Rosji po rozpadzie ZSRR dla swych celów politycznych i gospodarczych (Bieleń, 2013, s. 13-14).

Efektom niedokończonych reform jest obecność monopolu w rosyjskiej gospodarce, czego najlepszym przykładem jest Gazprom. Mono-

pole to także skutek powiązań systemu gospodarczego z politycznym, gdzie centralizacja prowadzi do szeregu dysfunkcji i błędów w polityce gospodarczej (Guriev, Tsyvinski, 2010, s. 24). Autorytarny system polityczny potrzebuje monopolu, żeby kontrolować procesy polityczne i gospodarcze (zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz kraju), stąd niechęć do reform. Jak zauważył Roman Bäcker (2014, s. 26), stabilność systemów autorytarnych może być zależna od wysokości renty surowcowej, a dokładniej od jej zwiększania się lub zmniejszania.

Co interesujące, w wielu sferach stanowiących otoczenie dla polityki gospodarczej w Rosji Putina od drugiej jego prezydenckiej kadencji (2004) obserwujemy regres. Przykładami tego są: zjawisko korupcji, nie przestrzeganie idei państwa prawa, brak efektywnego rządu. Poprawie uległa jednak stabilność polityczna (*Worldwide Governance Indicators*). Jest to o tyle istotne, że nawet sami przedstawiciele Rosji przyznają, że wyżej wymienione problemy, łącznie z przeregulowaniem gospodarki, stanowią poważną przeszkodę w rozwoju gospodarczym Rosji (Domańska, 2013, s. 144-145).

Panuje powszechne przeświadczenie, że lata 90. w Rosji to okres nowej smuty oraz ogromnego kryzysu gospodarczego. Andrei Shleifer i Daniel Treisman rozprawili się z tymi opiniami, wskazując, że dane odnośnie do spadku PKB i PKB *per capita* w Rosji postsowieckiej nie oddają właściwego stanu gospodarki i zamożności Rosjan. Pisali, że gospodarka rosyjska co prawda notowała regres w porównaniu do makroekonomicznych wskaźników sprzed 1991 r., jednak równocześnie przedstawiała się na produkcję dóbr konsumpcyjnych i zmieniała swój charakter z militarystycznego na produkcję dóbr użyteczności społecznej. Badacze wskazali także, iż w latach 1991-2000 zwiększyła się dostępność dóbr konsumpcyjnych, średnia powierzchnia mieszkań (z 16 do 19 m² na osobę), a liczba samochodów osobowych podwoiła się (Shleifer, Treisman, 2004, s. 23-24). Ponadto zweryfikowali popularne opinie co do nieudanych reform, głównie prywatyzacji okresu jelnynowskiego, wskazując, iż w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, które jak Rosja wybrały drogę reform, sytuacja była podobna (Shleifer, Treisman, 2004, s. 25). Badacze uważali, że funkcjonuje także wiele nieudanych opinii, iż efektem rosyjskiej transformacji było wyłonienie się wąskiej grupy oligarchów, która zawłaszczyła majątek państwowy.

Ich zdaniem oligarchowie kontrolowali tylko pewne gałęzie gospodarki, a tego typu wielki biznes właściwy był dla większości rozwijających się gospodarek kapitalistycznych, takich jak: Meksyk, Brazylia, Korea Południowa (Shleifer, Treisman, 2004, s. 28). Uzasadnia to ponownie tezę, że opinie o szczególnych niepowodzeniach rosyjskiej transformacji wynikały głównie z odczuć społecznych, a nie miały jasnego pokrycia w danych i faktach. Poważny wpływ na te nastroje wywarł kryzys z roku 1998, po którym określenia „wolny rynek”, „prywatna własność” stały się bardzo niepopularne. Nowym idolem stał się etatyzm (Gustafson, 1999, s. 219).

Kondycja rosyjskiej gospodarki związana była z jej surowcowym uzależnieniem, co znowu wynikało z braku przeprowadzenia odpowiednich reform (Guriev, Tsyvinski, 2010, s. 10). Co więcej, w okresie rządów Putina uzależnienie PKB od renty z ropy i nafty wzrastało (w 2000 roku było to 20% PKB, a w 2005 – 25% PKB) (Guriev, Tsyvinski, 2010, s. 24). Kryzys ekonomiczny pokazał, że w Rosji nie udało się odejść od klasycznego przekleństwa *petrostate* i polaryzacji społeczeństwa ze względu na dochody. Państwa opierające swój dobrobyt na sektorze wydobywczym charakteryzują się znaczącymi różnicami w zamożności społeczeństwa, kapitał pochodzący z eksportu surowców jest kumulowany w rękach stosunkowo niewielkiej grupy osób (Szkop, 2012, s. 23). Aby zatem zapobiec napięciom, należało tak redystrybuować dochód z surowców, by podnieść poziom życia pozostałej części społeczeństwa. Innym sposobem zapewniania ładu w państwie mogło być kontrolowanie społeczeństwa poprzez propagandę medialną (tłumaczenie mu na przykład, że problemy rozwojowe kraju wynikają z wpływu czynników zewnętrznych, zwłaszcza wrogiej działalności innych państw) oraz zabezpieczanie interesów elit politycznych i gospodarczych za pomocą instrumentów niedemokratycznych.

Mimo że w początkach rządów Putina obserwowano bardzo optymistyczne dane dotyczące rozwoju gospodarki i niektórzy stawiali tezy, że po kryzysie z 1998 roku Rosja ostatecznie dołączyła do krajów, które postawiły na gospodarkę wolnorynkową i zerwały z postsowieckimi pozostałościami, pojawiały się głosy krytyczne wskazujące, że w Rosji nie przeprowadzono głębokich reform. Krytycy zwracali uwagę na to, że infrastruktura kraju jest w rozsypce, usługi socjalne pozostają na niskim

poziomie, wciąż obserwuje się powszechną nędzę i krótką długość życia obywateli. Sceptycy podkreślają, że nowy dobrobyt Rosji był związany z wysokimi światowymi cenami energii i opierał się głównie na bogactwach zasobach ropy i gazu (Robinson, Owen, 2003, s. 1-2). Tymczasem aby dokonać rzeczywistej modernizacji kraju, należało, jak pisał Jegor Gajdar (2012, s. 170), podjąć walkę z praktykami sowieckimi, których przykładem była nadmierna kontrola gospodarki spowodowana jej zmilitaryzowaniem – znakomitą część wydatków przeznaczano na cele obronne. Brakowało środków na potrzeby rozwoju sektorów cywilnych, dlatego należało kontrolować procesy gospodarcze w kraju. Zjawiska te właściwe były dla rządów Putina, które także cechowały się wyraźnym zmilitaryzowaniem gospodarki (Wilk, 2014).

Wymiar zewnętrzny rosyjskiego wyboru polityki gospodarczej

Polscy ekonomiści podkreślali, że obecny rosyjski system gospodarczy jest wpisany w rosyjską tradycję kulturową, a zwłaszcza w tradycję silnego państwa, oraz w materialne cechy kraju, uwzględnia jego przestrzenie i bogate zasoby surowcowe, jest przystosowany do działań na wielką skalę i opiera się na dużych korporacjach gospodarczych. Jednocześnie zwraca się na zewnątrz, ma służyć mocarstwowym aspiracjom Rosji, ma jej pomagać w rywalizacji o poczesne miejsce wśród krajów stanowiących czołówkę współczesnego świata (Madej, 2009, s. 103).

Bardzo trafną tezę na temat przyczyn konfliktu Rosji z Zachodem postawił Alexander Rahr, który pisał, że Rosja nie dowierzała Zachodowi, podejrzewając go o próby kolonizacji. Działania liberalizacyjne Miedwiediewa były hamowane przez Putina. Moskwa w żadnym wypadku nie chciała utracić kontroli nad swoimi strategicznymi obszarami gospodarki, do których zaliczał się także sektor finansowy. Putin odwlekał wstąpienie do WTO z obawy, że Rosja będzie musiała obniżyć cła, przez co rosyjski przemysł stanie się bezbronny w obliczu międzynarodowej konkurencji. Putin zalecał wprowadzenie systemu autorytarnego z liberalną (do pewnego stopnia) gospodarką, znacjonalizowanymi sektorami przemysłu i kontrolowanym prawem inwestycyjnym. Liczył, że dzie-

ki dochodom ze sprzedaży surowców będzie mógł kontynuować wzrost gospodarczy. Miedwiediew odwrotnie, wstąpienie do WTO uważał za ważny krok. Konkurencja z międzynarodowymi firmami, np. bankami, mogła być korzystna dla rosyjskiego konsumenta. Tymczasem Putin naciskał na państwowe regulowanie (Pap, 2012, s. 203-205). Także rosyjscy eksperci uzasadniali potrzebę protekcyjnej polityki gospodarczej ze strony władz Rosji (Сафонов, 2005, s. 62). Wynikało to w dużej mierze z chęci obrony własnej suwerenności poprzez tworzenie silnego rządu, który będzie w stanie oddziaływać na procesy ekonomiczne i regulować je (Bieleń, 2013, s. 22).

Joachim Diec pisał, że wśród kremlofskich liberałów można zaobserwować tendencję do budowy imperium technokratycznego (Diec, 2015b, s. 78). Putinowski model gospodarczy był w dużej mierze oparty na industrializacji kompleksu zbrojeniowego, co prowadziło do braku rzeczywistej modernizacji gospodarki i wykorzystywania czynnika militarnego w grze globalnej (Bryc, 2015, s. 92-93). Wchodząc w XXI wiek, władze FR uświadomiły sobie, że gospodarce zagraża kompradorski model rozwoju, ograniczony do osiągania zysków przez wąską elitę i transferowania ich za granicę. Związane było to z niedokończonymi reformami i niedostateczną przejrzystością funkcjonowania systemu politycznego w Rosji. Niemniej władze wybrały model walki z tymi zagrożeniami poprzez uderzenie w prywatny biznes, który wykazywał tendencję do daleko idącej niezależności, czego przykładem była sprawa Jukosu w 2003 roku (Sakwa, 2008, s. 310-311). Tymczasem Michael McFaul zwrócił uwagę, że to właśnie brak przejrzystych reguł funkcjonowania relacji państwo–prywatny biznes i brak gwarancji dla bezpieczeństwa działalności gospodarczej w Rosji powodował ucieczkę kapitału z tego państwa (McFaul, 2007, s. 53-54). Putin tymczasem wydał wojnę oligarchom i po zwycięstwie wpisał ich w swoją wizję polityki gospodarczej, traktując ich jako źródło współfinansowania wielkich projektów infrastrukturalnych i wizerunkowych państwa (Bryc, 2014, s. 98). Jegor Gajdar stwierdził, że przypisywany Putinowi rozwój gospodarki rosyjskiej w początku XXI wieku wynikał z reform przeprowadzonych w Rosji jeszcze w latach 90. Powrót państwa do kontrolowania procesów gospodarczych w latach 2000-2003 nie był obserwowany w innych państwach postkomunistycznych, które i tak kontynuowały

wysokie wzrosty gospodarcze (Gaidar, 2012, s. 227). Zatem argumenty ekipy Putina o konieczności wzrostu roli państwa w procesach gospodarczych były przez Gajdara podawane w wątpliwość.

Podsumowanie

Rosja doby Putina wciąż nie może się pozbyć determinujących jej rozwój pozostałości po ZSRR. Infrastruktura i specyfika gospodarcza Rosji, których korzenie sięgają okresu komunistycznego, po dziś dzień wpływają na funkcjonowanie ekonomiki FR. Zacofanie gospodarcze, jak również antyrynkowe zjawiska społeczne i gospodarcze są wciąż aktualne dla tego kraju (Robinson, 2012c, s. 16). Nie dokonała się znacząca zmiana specyfikacji produkcji poszczególnych regionów Rosji. Niebagatelny wpływ na to ma mentalność Rosjan, którzy są niechętni znaczącym przewartościowaniom, jeżeli idzie o sposób gospodarowania i myślenia o zadaniach państwa w sferze ekonomicznej. Ponadto względny liberalizm okresu jelcynowskiego, poprzedzony tzw. dzięki prywatyzacją, który doprowadził do wykształcenia się w Rosji tzw. oligarchii, w odbiorze społecznym uznawany był za czas wypaczeń, negatywnie odbił się na postrzeganiu demokracji i kapitalizmu o zachodnim obliczu.

Wskazane zjawiska są także elementami wykorzystywanymi w polityce Kremla, zmierzającej do utrzymania obecnej elity u władzy. Co więcej, model gospodarczy typu *petrostate* i silna obecność państwa w sferze gospodarczej wzmacniają dysfunkcyjne mechanizmy w rosyjskiej gospodarce. Można zatem mówić o znaczącym zdeterminowaniu kwestii gospodarczych przez uwarunkowania polityczne. Putin w swych działaniach zdawał się wykorzystywać doświadczenia dziejowe Rosji, której historia, jak pisał Richard Pipes, dowodzi, że prywatna własność jest czynnikiem niezbędnym, choć niewystarczającym do zbudowania wolności (Pipes, 2000, s. 310). W swej wizji państwa opowiada się zatem za etatyzmem, który pozwala kontrolować procesy gospodarcze, a dzięki temu ograniczyć możliwość odsunięcia obecnej elity od władzy. Etatyzm jest także sposobem na kontrolę potencjału państwa w celu wykorzystywania go w grze międzynarodowej.

Russia's Economic Model under Putin and Post-transformation Heritage

The article analyzes the issue of Russian choice of economic model in the 21st century and points out the impact of the historical conditions of this process. The political and economic transformation in the 1990s has the determinant meaning for the adoption of the economic model of policy in Russia in Putin's times. The paper also examines the title issue in the context of social factors and Russian society ideas on Russia's role in the international system.

Экономическая модель путинской России и наследие трансформации

В статье анализируется российский выбор модели экономической политики в двадцать первом веке, указывая на исторические условия процесса. Решающее значение для выбора модели экономической политики во время правления Путина имеет российская трансформация девяностых годов. Вопрос выбора модели экономической политики показан также в контексте социальных факторов и российского понимания роли России в международной системе.

Rewolucja rosyjska

Spuścizna

„Implementacje strategii” zmiany

Poddając ocenie transponowanie zdobyczy rewolucji do zmieniających się realiów zarówno sfery wewnętrznej, jak i zewnętrznej państwa rosyjskiego, przyznać należy, że wykazują się one niezwykle elastycznością i trwałością. Zjawisko to związane jest z pragmatycznym podejściem do definiowania obszarów implementacji strategii zmiany od samego początku państwowości rosyjskiej jako Rosji Radzieckiej. One bowiem, obok przebudowy ustrojowej i politycznej, pieriestrojki ideologicznej i transformacji gospodarczej, a także przeobrażeń struktury społecznej i przemodelowywania koncepcji polityki zagranicznej, stanowiły i nadal stanowią fundament konstytuujący dzisiejszą rzeczywistość polityczną Federacji Rosyjskiej i narodu rosyjskiego. Ze wszystkimi tego zjawiska konsekwencjami, zarówno tymi pozytywnymi, jak i negatywnymi. Budują one tożsamość kulturową, która wpływa na percepcję świata zewnętrznego, ale także pozwala odnaleźć się w rzeczywistości zachodzących przemian wewnętrznych.

www.akademicka.pl

